

راهبردهای مدیریتی فضای مجازی در اندیشه مقام معظم رهبری

نویسنده: عبدالمؤمن حکیمی (افغانستان)^۱

پذیرش: ۱۳۹۶/۰۵/۲۰

دریافت: ۱۳۹۵/۱۰/۲۸

چکیده

چارچوب نظری راهبردهای مدیریتی فضای مجازی برگرفته از اندیشه رهبر فرزانه انقلاب اسلامی، پشتیبان نظری مباحث مطرح شده در این پژوهش است که فرضیه آن عبارت است از این که: کشف راهبردهای مدیریتی فضای مجازی در اندیشه مقام معظم رهبری میسر است. بررسی این فرضیه منوط به روش توصیفی - تحلیلی با استناد به اندیشه‌های معظم له است و بدین منظور راهبردهای مدیریتی فضای مجازی در اندیشه ایشان به تصویر کشیده می‌شود. بر این اساس - در فضای مجازی - هر گونه مطلب و اندیشه در قالب متن، تصویر و فیلم می‌تواند بین کاربران مبادله شده و به صورت جدی ابعاد مختلف زندگی و حیات بشری را تحت تأثیر قرار داده و بسترساز تحولات اساسی در زندگی انسان شود؛ لذا مقام معظم رهبری از فضای مجازی به عنوان قدرت نرم یاد می‌کند که دارای اثرگذاری بالایی در عرصه‌های مختلف فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، سبک زندگی، ایمانی، اعتقادات دینی و اخلاقی است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد با نگاه کلی به اندیشه‌های راهبردی مقام معظم رهبری درباره فضای مجازی، می‌توان عرصه‌های مختلف آن - از جمله آموزش دینی - را با بکارگیری راهبردهایی هم‌چون شناخت فرصت‌ها و تهدیدها، برنامه‌ریزی هدفمند، مقاوم‌سازی فرهنگی، بکارگیری روش‌های تبلیغاتی کارآمد، نظارت و پایش و قانون و اخلاق‌مداری مدیریت کرد.

واژگان کلیدی: راهبردهای مدیریتی، فضای مجازی مقام معظم رهبری

۱. دانشجوی دکتری گروه قرآن و علوم، گرایش مدیریت، مجتمع آموزش عالی امام خمینی (ره)، قم، ایران، aliihakimi903@gmail.com

مقدمه

در عصر فناوری‌های اطلاعاتی، پیدایش فضای مجازی دریچه جدیدی از ارتباطات را پدید آورده و تأثیرات عمیقی بر عرصه‌های مختلف زندگی روزمره افراد جامعه گذاشته است.

شتاب تکنولوژی ارتباطی به گونه‌ای است که همه روزه هزاران سایت در فضای دهکده جهانی طراحی و بازتولید می‌شوند؛ بدین ترتیب اهمیت فضای مجازی بر کسی پوشیده نیست تا جایی که امروزه بسیاری از کارها به مدد اینترنت آسان شده و از بسیاری اتلاف وقت‌ها و انرژی‌ها و هزینه‌های مادی و معنوی جلوگیری شده است. از سوی دیگر، این فضا به فضایی امن و حیاط خلوتی برای بسیاری از مجرمان و سوء استفاده کنندگان تبدیل شده است که در پناه محدودیت‌های قانونی و امنیتی - آزادانه - به اعمال مجرمانه و فساد و قانون‌شکنی می‌پردازند و کیان خانواده‌ها و افراد جامعه را در معرض تهدید قرار داده‌اند؛ لذا - همواره - به عنوان یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های مقام معظم رهبری قرار گرفته است، چنان‌چه ایشان در حکم انتصاب اعضای شورای عالی فضای مجازی با تبیین مسائل مربوط به این شورا می‌فرماید:

پیدایش فضای مجازی در چند دهه اخیر یکی از بزرگترین نمادهای تحول جهانی است؛ رخدادی که تأثیرات شگرف آن هر روز در ابعاد فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، امنیتی و دفاعی در عرصه ملی و بین‌المللی نمود بیشتری پیدا می‌کند. (۱۴ شهریور ۱۳۹۴)

تغییرات سریع و تحولات پُرشتاب که در جوامع با ابزارهای جدید ارتباطی تحقق می‌یابد، نیازمند راهبرد مشخصی برای مدیریت عرصه‌های مختلف فضای مجازی است؛ چنان‌چه مقام معظم رهبری ضرورت مدیریت هوشمندانه و مقتدرانه

فضای مجازی با توجه با فرصت‌ها، تهدیدها، ظرفیت‌ها و مقابله با آسیب‌ها و تهدیدات را وظیفه اصلی اعضای شورای عالی فضای مجازی دانسته و می‌فرماید: وظیفه اصلی این تشکیلات، سیاستگذاری، مدیریت کلان و برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری‌های لازم و به هنگام و هم‌چنین نظارت و رصد کارآمد و روزآمد در این عرصه می‌باشد. (۱۴ شهریور ۱۳۹۴)

با توجه به جامعیت علمی مقام معظم رهبری از یک طرف، توجه به مسائل نوظهور در حوزه‌های مختلف و موضع‌گیری در حیطه‌های متنوع مرتبط با فضای مجازی از طرف دیگر، زمینه مساعدی برای بازتولید راهبردهای مدیریتی فضای مجازی فراهم شده است؛ بدین جهت مفاهیم تولید شده از جانب ایشان- در عرصه فضای مجازی- می‌تواند راهنمای عمل در نوع و نحوه مدیریت این فضا قرار بگیرد. بر این اساس، مقاله پیش‌رو به این پرسش که راهبردهای مدیریتی فضای مجازی در اندیشه مقام معظم رهبری چیست؟ پاسخ می‌دهد؛ از این رو نویسنده تلاش می‌کند با روش توصیفی- تحلیلی، مهم‌ترین راهبردهای مدیریتی فضای مجازی را از اندیشه‌های راهبردی مقام معظم رهبری کشف، استخراج و ارائه نماید.

ضرورت و اهمیت پژوهش

مقام معظم رهبری در طول سالیان متمادی، دغدغه فرهنگی و غفلت از آسیب‌های فضای مجازی را مطالبه کرده‌اند و در همین خصوص می‌فرمایند:

این فضای مجازی امروز از فضای حقیقی زندگی ما چند برابر بزرگتر شده؛ بعضی‌ها اصلاً در فضای مجازی تنفس می‌کنند، اصلاً آن‌جا تنفس می‌کنند، زندگی‌شان در فضای مجازی است. جوانان هم سروکار دارند با فضای مجازی،

با انواع و اقسام چیزها و کارها، با برنامه‌های علمی‌اش، با اینترنتش، با شبکه‌های اجتماعی‌اش، با مبادلات و امثال این‌ها سروکار دارند؛ خوب، این جا لغزشگاه است. هیچ‌کس نمی‌گوید آقا جاده نکش؛ اگر شما در یک منطقه‌ای جاده‌ای لازم دارید، خیلی خوب، جاده بکش، جاده اتوبان هم بکش؛ اما مواظب باش، آن جایی که ریزش کوه محتمل است، آن جا محاسبه لازم را بکنید.

ما به دستگاه‌های ارتباطی خودمان، به مجموعه وزارت ارتباطات و شورای عالی مجازی که بنده از آن هم گله دارم، سفارشمان این است؛ ما نمی‌گوییم این راه را ببندید، این که بی‌عقلی است. یک کسانی نشسته‌اند، فکر کرده‌اند، یک راهی باز کرده‌اند به عنوان این فضای مجازی و به قول خودشان سایبری؛ خیلی خوب، از این استفاده کنید، منتها استفاده درست بکنید؛ دیگران دارند استفاده درست می‌کنند، بعضی از کشورها طبق فرهنگ خودشان این دستگاه‌ها را قبضه کرده‌اند، ما چرا نمی‌کنیم؟ چرا حواسمان نیست؟ چرا رها می‌کنیم این فضای غیر قابل کنترل و غیر منضبط را؟ (۱۳ اردیبهشت ۱۳۹۵)

بر این اساس، عدم توجه به اهمیت موضوع می‌تواند عامل پیشبردگی دشمن در عرصه‌های مختلف اجتماعی شده و منجر به تسخیر قلب‌ها و افکار جامعه- به ویژه جوانان- شده و تخدیر کنندگی اذهان جامعه را در پی داشته باشد و در نهایت، تصمیم‌گیری‌ها و سیاستگذاری‌ها سطحی و به دور از نگرش عمیق مقام معظم رهبری شود. بنابراین، نقطه و عزیمت در حرکت به سوی مدیریت فضای مجازی، می‌بایست درک صحیح از منویات رهبر معظم انقلاب و تلاش همراه با برنامه‌ریزی در جهت تحقق آن باشد.

مبانی نظری پژوهش

۱. راهبرد

راهبرد^۱ يك برنامه جامع برای عمل است که جهت‌گیری‌های عمده سازمان را معین می‌کند و رهنمودهایی برای تخصیص منابع در مسیر کسب هدف‌های بلندمدت سازمانی ارائه می‌دهد. (رضائیان، ۱۳۸۷: ۲۳۹)

۲. مدیریت

از مدیریت^۲ تعریف‌های متعددی صورت گرفته است و هر صاحب‌نظری بر اساس برداشت و حیطه مطالعاتی خود تعریفی از آن ارائه داده است.

در يك تعریف جامع می‌توان گفت مدیریت، فراگرد بکارگیری مؤثر و کارآمد منابع مادی و انسانی بر مبنای يك نظام ارزشی پذیرفته شده است که از طریق برنامه‌ریزی، سازماندهی، بسیج منابع و امکانات، هدایت و کنترل عملیات برای دستیابی به اهداف تعیین شده، صورت می‌گیرد. (همان: ۸)

۳. فضای مجازی

فضای مجازی،^۳ یک اصطلاح ایجاد شده توسط نویسندگان داستان‌های علمی-تخیلی به نام ویلیام گیسون^۴ است که به معنای ارتباط انسان از طریق رایانه و ارتباط از راه دور بدون توجه به جغرافیای فیزیکی است که توسط داده‌های دیجیتال رد و بدل می‌شود. (Abelson and Lessig, 1998: 6)

بر این اساس، تعاملات انسانی در این فضا بر خلاف فضای واقعی که به شکل رودررو و در یک سرزمین واحد است، به شکل جهانی است و در هر زمان و مکانی

-
1. Strategy
 2. Mmanagement
 3. Cyberspace
 4. William Gibson

به راحتی در دسترس است. اینترنت، بارزترین مشخصه چنین فضایی است که دارای سیگنال‌های مختلف و بی‌شمار ارتباطی است و در آن میلیون‌ها نفر از نقاط مختلف جهان از طرق گوناگون با هم در ارتباط هستند. (ذکایی و خطیبی، ۱۳۸۵: ۱۱۳)

بنابراین فضای مجازی، فضایی است که بر پایه ارتباط دیجیتال، فناوری اطلاعات، اینترنت، پست الکترونیک و محیط‌های پیرامون، نظیر اتاق گفتگو، تابلوی اعلانات و همچنین سیستم‌های تصویرسازی دیجیتال شناخته می‌شود؛ لذا این فضا به عرصه‌هایی اطلاق می‌شود که در آن سوژه‌ها، فارغ از بُعد زمان و مکان، به کنش متقابل می‌پردازند. (خانیک و بابایی، ۱۳۹۰: ۷۶)

راهبردهای مدیریتی

مهار و کنترل فضای مجازی به عنوان تجلی پدیده فناوری اطلاعات و جلوگیری از سمومی که در دل این تیغ دو لبه پنهان شده و احتمال دارد به افراد جامعه آسیب وارد کند، نیازمند شناخت دقیق، مدیریت علمی و برنامه‌ریزی راهبردی به همراه راهبردهای مدیریتی است؛ البته این راهبردها در سطح مدیریت عالی و کلان تدوین و ابلاغ می‌گردد، اما سازوکارهای اجرایی آن در سطوح مختلف مدیریتی با توجه به نیازمندی‌های جامعه، تهیه و عملیاتی می‌شود.

در ادامه به برخی از مهم‌ترین راهبردهای مدیریتی اشاره می‌شود:

۱. شناخت فرصت‌ها و تهدیدها

فضای مجازی، همانند هر مقوله دیگری که در عالم واقع وجود دارد، باید از منظر تهدید و فرصت-توآمان- دیده شود؛ یعنی سکه‌ای است که باید دو روی آن را با هم دید؛ لذا شناخت صحیح فضای مجازی و به تبع آن استفاده صحیح و حداکثری از این پدیده دنیای مدرن، مستلزم شناخت و سپس لحاظ کردن هر دو روی سکه است.

بر این اساس، فضای مجازی از یکسو فرصتهایی هم چون امکان دسترسی راحت و منظم به اطلاعات، پردازش و انتخاب دقیق نیازمندی‌ها، انتقال سریع و فراگیر آگاهی‌ها، تبلیغ مؤثر و مکرر ارزش‌ها و... را برای حق‌پرستی و گسترش آموزش‌های دینی فراهم کرده است.

با این وجود، دور کردن افراد از یکدیگر، طلاق عاطفی، ایجاد اعتیاد روانی، به خطر افتادن امنیت شخصی، ایجاد روابط خارج از چارچوب خانواده، بلوغ زودرس، تزلزل محیط خانواده و کاهش روابط و تعاملات اجتماعی از جمله تهدیدهای مستقیم و غیر مستقیم فضای مجازی می‌تواند باشد.

مقام معظم رهبری در سال ۱۳۸۰ خطاب به شورای عالی انقلاب فرهنگی، وضعیت اینترنت را نابسامان عنوان کرده و ضمن هشدار، بحث کنترل و پالایش پایگاه‌های مخرب و برخورد با تخلفات اینترنتی را در رأس اولویت‌های فرهنگی دانسته و برای این کار مهلت یک ماهه مقرر فرمودند. ایشان در دیدار با اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی فرمودند:

اینترنت یکی از نعم بزرگ الهی است؛ اما در عین حال یک نعمت بزرگ هم هست، یعنی یک چاقوی دو دم و خطرناک... اینترنت الان مثل یک جریان افسارگسیخته است... این مثل آن است که کسی یک سگ وحشی را بیاورد، بگویند قلاده‌اش کو؟ بگویند سفارش کرده‌ایم آهنگر قلاده را بسازد. (۲۶ آذر ۱۳۸۱)

از طرف دیگر، با اظهار تأسف از ناآشنایی برخی مبلغان دینی با ابزارهای جدید رایانه‌ای و عدم درک درست از اهمیت مسئله فضای مجازی در برخی مسئولان و متوجه بودن نسبت به اهمیت این فضا می‌فرمایند:

- فضای مجازی به صورت توأمان دارای منافع و مضرات بی‌شماری است که باید با استفاده از فرصت‌های آن، مفاهیم اسلامی را در سطح گسترده ترویج کرد. (۱۶ شهریور ۱۳۹۵)
- فضای مجازی، دنیایی رو به رشد، بسیار وسیع و غیر قابل توقف است که فرصت‌های بزرگ و در عین حال تهدیدهایی را هم می‌تواند به همراه داشته باشد. (۳ شهریور ۱۳۹۵)
- باید در ایجاد شبکه ملی اطلاعات و راه‌اندازی آن تسریع شود. (همان)

هم‌چنین درباره ضرورت پاسخ به شبهات مطرح شده در فضای عمومی با استفاده از ابزار رسانه‌ای جدید فرمودند:

به نظر من این وسایل رسانه‌ای جدید، هم یک فرصت است، هم یک خطر است؛ فرصت از دو نظر، خطر از یک جهت: خطر از این جهت که ممکن است این حرف‌ها و شبهه‌ها در ذهن جوان‌ها و در ذهن غیر جوان‌ها اثر بگذارد و این‌ها را منحرف کند، این جهت خطر است؛ اما از دو جهت فرصت است: یکی این‌که ما مطلع می‌شویم که چه شبهه‌هایی وجود دارد.

یکی از مشکلات کار ما این است که ما شبهه‌ها را نمی‌شناسیم... ما به برکت فضای مجازی و این رسانه عظیم عمومی می‌توانیم کشف کنیم که چه چیزهایی امروز مطرح است؛ این یک فرصت [است] که خب فرصت بسیار با ارزشی است. فرصت دوم هم این است که از همین طریق می‌توانیم شبهه را برطرف کنیم و آن را ازاله کنیم. (۱ خرداد ۱۳۹۶)

در ادامه به برخی از مهم‌ترین فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی از منظر مقام معظم رهبری اشاره می‌شود:

الف. فرصت‌های فضای مجازی

- ارتباط با جهان اسلام

مقام معظم رهبری این فرصت برآمده از فضای مجازی را چنین بیان می‌فرماید:

نه تنها در کشور ما که نسل سوم انقلاب در آن در حال بالیدن است؛ بلکه در دنیای اسلام، جوانان عصر ارتباطات و عصر اینترنت که با مسائل دور از محیط خود به راحتی می‌توانند ارتباط بگیرند، دنبال این هستند که درباره مسائل انقلاب اسامی و جمهوری اسلامی و درباره معمار این بنای عظیم، مطالب بیشتری بدانند. (۱۴ خرداد ۱۳۹۳)

- بستر ترویج معارف اسلامی

بستر بودن فضای مجازی برای نشر معارف اسلامی را مقام معظم رهبری به خوبی تبیین فرموده است:

ابزارهای تسهیل کننده مثل رایانه‌ها و ارتباطات اینترنتی و فضای مجازی و سایر هم که الان در اختیار شماست، اگر بتوانید این‌ها را یاد بگیرید، می‌توانید یک کلمه حرف درست خودتان را به هزاران مستمعی که شما آن‌ها را نمی‌شناسید، برسانید؛ این فرصت فوق‌العاده‌ای است، مبدا این فرصت ضایع شود. (۱۹ مهر ۱۳۹۱)

روحانیت باید از همه این وسایل ارتباط جمعی استفاده کند، از اینترنت و تکنولوژی‌های جدید ارتباطاتی باید همه روحانیت برای دین استفاده کند؛ هم‌چنانی که از رادیو و تلویزیون و بقیه چیزها استفاده می‌کند. (۱۷ آبان ۱۳۸۵)

- جهانی بودن

فرامیزی بودن یکی از فرصت‌های مهمی است که در بستر فضای مجازی فراهم شده است. مقام معظم رهبری درباره اهمیت این فرصت می‌فرمایند:

اگر چنانچه بر روی مسئله علم و فناوری و نخبه‌پروری سرمایه‌گذاری کنیم، حتماً در یکی از با اولویت‌ترین کارها سرمایه‌گذاری کرده‌ایم... [وقتی یک ملت حامی مظلوم] عالم باشد، قدرت داشته باشد، حرف برای زدن داشته باشد و بتواند صدای خودش را به دنیا برساند، دارای فناوری پیشرفته و ابزارهای گوناگون ارتباطی باشد، دارای قدرت تبلیغات باشد... ببینید در دنیا چه اتفاق عجیبی رخ خواهد داد، وضع دنیا دگرگون خواهد شد. (۱۴ مهر ۱۳۸۹)

ب. تهدیدهای فضای مجازی

- تخریب امنیت ملی

فضای مجازی این قابلیت را دارد که به عنوان ابزاری در خدمت دشمنان، امنیت ملی کشور را هدف گرفته و منجر به تخریب لایه‌های اعتقادی، فرهنگی و اجتماعی شود. مقام معظم رهبری با اشراف به این نیت ستیزه‌جویانه و تخریبی دشمنان اسلام و جمهوری اسلامی می‌فرمایند:

این جوان‌ها همان جوان‌هایی هستند که شبانه‌روز به وسیله رسانه‌های صوتی و تصویری و اینترنتی در زیر بمباران تخریب قرار دارند، غوغایی است در دنیا؛ در دنیای مجازی، در دنیای رسانه‌های صوتی و تصویری، صداها رسانه و با یک اعتبار هزارها رسانه در حال بمباران افکار جوان‌های ما هستند، بعضی از آن‌ها سعی می‌کنند جوان‌ها را از دین برگردانند، بعضی سعی می‌کنند آن‌ها را از نظام اسلامی منصرف کنند، بعضی سعی می‌کنند آن‌ها را به ایجاد اختلاف وادار کنند، بعضی سعی می‌کنند آن‌ها را در خدمت هدف‌های خبیث خود بگیرند، بعضی سعی می‌کنند آن‌ها را به ولنگاری و بیکارگی سوق بدهند؛ این بمباران به طور دائم بر روی سر جوان‌های ما و به وسیله همین دستگاه‌ها و رسانه‌های صوتی و تصویری و اینترنتی در حال انجام است. (۱ فروردین ۱۳۹۴)

بر این اساس، فضای مجازی دارای آسیب‌های مخربی است که بخشی از آن‌ها به نوعی امنیت ملی کشور را هدف قرار داده‌اند.

- شبهه‌آفرینی، تضعیف عقیده و اختلاف‌افکنی

امروزه دامنه تهدیدهای فضای مجازی بسیار گسترده شده و با امکانات مدرنی که در این راستا مهیا گردیده - شبهات - سریع‌تر گسترش یافته و باعث تضعیف اعتقادات و ایجاد اختلاف می‌شود. مقام معظم رهبری در این زمینه می‌فرماید:

این شیطانی که حمله می‌کند، همیشه یک‌جور حمله نمی‌کند. شیطان امروز که از راه اینترنت و ماهواره و روش‌های ارتباطی مدرن و فوق مدرن سراغ شما می‌آید، حرف‌های مدرنی هم دارد؛ سخت‌افزارش را مدرن کرده، نرم‌افزار مدرن هم دارد، شبهه‌آفرینی دارد، اخلاق در عقیده دارد، ایجاد تشویش در ذهن دارد، تزریق ناامیدی دارد، ایجاد اختاف دارد. (۲۰ مهر ۱۳۹۰)

- کتمان‌سازی حقیقت و ایجاد ناامیدی و حقارت‌پنداری

امروزه فناوری‌های نوین در فضای مجازی در خدمت دروغ‌پردازی‌های استکبار قرار گرفته است و با استفاده از این بستر در راستای منافع پلید خویش، حقایق را برای مخاطبین میلیاردری وارونه جلوه می‌دهند؛ چه این‌که مقام معظم رهبری این تهدید جدی را به خوبی گوشزد کرده و می‌فرماید:

امروز شما سیاست‌های رسانه‌های مسلط دنیا را ملاحظه کنید، مصلحت آن‌ها اقتضا می‌کند که اسلام را با تروریست مساوی بدانند، این کار با سرعت هر چه بیشتر و با استفاده هر چه بیشتر از فناوری‌های پیشرفته انجام می‌گیرد. مصلحت آن‌ها اقتضا می‌کند که متقابلاً آمریکا را مظهر حقوق بشر و دموکراسی به حساب آورند؛ این کار به راحتی و با شیوه‌های پیچیده و بسیار پیشرفته رسانه‌ای در دنیا انجام می‌گیرد. دروغ‌های بزرگ مثل حقیقت در امواج رادیویی، تلویزیونی، اینترنتی و غیره منعکس می‌شود. (۲۶ اردیبهشت ۱۳۸۵)

امروز اگر کسی کارهای دشمن را در عرصه عظیم شیوه‌های تبلیغاتی ملاحظه کند، از وسائل اینترنتی گرفته تا وسائل صوتی و تصویری تا بلندگوهایی که در جاهای مختلف دارند- در داخل هم دارند- می‌بیند یک قلم عمده این است که حوادث کشور را دگرگون جلوه دهند، وضع کشور را مأیوس کننده، ناامید کننده، رو به زوال، رو به انحطاط، رو به بن‌بست نشان دهند. تلاش زیاد آن‌ها در این زمینه، خود نشانه ضعف آن‌ها در میدان واقعیت است. (۲ آذر ۱۳۸۹)

- اغواگری و تحمیل اندیشه غرب

تسلط لجام‌گسیخته فضای مجازی بر انسان سبب می‌شود توجه او به مسائل اخلاقی، تربیتی و دینی به حاشیه رانده شود؛ به گونه‌ای که علاقه‌ای به فهم مسائل اخلاقی و دینی و منطبق ساختن خود با فضای فرهنگی و تربیتی دین نداشته باشد، زیرا در مصرف‌گرایی غرق شده تا آن‌جا که زندگی خود را بر این منطق بنا می‌سازد. این نگرش، فرهنگی را حاکم می‌کند که در آن نیازهای انسان به نیازهای مادی، جنسی و روانی منحصر شده و رابطه‌ای با خدا و ماورای جهان مادی ندارد که در این صورت، اخلاق، ارزش‌ها، الگوی تربیتی حاکم بر جامعه و در نتیجه رفتار افراد آن جامعه نیز تغییر خواهد کرد. مقام معظم رهبری ضمن اشراف بر این خطر و تهدید جدی، می‌فرماید:

امروز وسایلی که برای اغوای دل جوان‌ها هست، چقدر است؛ قابل مقایسه با گذشته نیست. این ماهواره‌ها، این اینترنت‌ها، این انواع و اقسام وسایل ارتباطات، این‌ها دل‌ها را اغوا می‌کند، جذب می‌کند، از راه به در می‌برد، انگیزه‌های معنوی را در انسان سست می‌کند، شهوات را در انسان بیدار می‌کند. (۱۷ شهریور ۱۳۹۰)

ببینید تلویزیون، رادیو، وسایل الکترونیکی، اینترنت و دیگر وسایل ارتباطاتی، امروز در دنیا در خدمت چه اهدافی قرار دارد؛ امروز استکبار به این اکتفا نمی‌کند که

شمشیر نشان بدهد، شمشیر هم نشان می‌دهد؛ اما در کنار او به ده‌ها شیوه دیگر متوسل می‌شود برای این‌که آن فکر غلط، آن راه خطا، آن روش ستمگرانه و طغیانگر را بر ملت‌ها تحمیل کند. (۲۳ اردیبهشت ۱۳۸۸)

۲. برنامه‌ریزی هدفمند

در فضای مجازی، انسان به عنوان نقطه کانونی و ارتباطی است و فائق آمدن بر چالش‌های حفظ هویت ملی، اعمال حاکمیت ملی و ظهور قدرت‌های جدید در عرصه‌های گوناگون اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی ضرورت برنامه‌ریزی هدفمند را برای مدیریت فضای مجازی دوچندان می‌کند؛ چه این‌که مقام معظم رهبری در اهمیت چنین برنامه‌ریزی فرمودند:

لازمه حضور فعال و تأثیرگذار در فضای مجازی، تمرکز در تصمیم‌گیری، جدیت در اجرا بدون از دست دادن زمان، هماهنگی میان دستگاه‌ها و پرهیز از موازی‌کاری و تعارض است. (۱۶ شهریور ۱۳۹۴)

بر این اساس، وظیفه اصلی شورای فضای مجازی نیز برنامه‌ریزی دقیق و هدفمند تبیین شده است:

وظیفه اصلی این تشکیلات، سیاستگذاری، مدیریت کلان و برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری‌های لازم و به هنگام و هم‌چنین نظارت و رصد کارآمد و روزآمد در این عرصه می‌باشد. (۱۴ شهریور ۱۳۹۴)

تثبیت و تقویت جایگاه مرکز ملی فضای مجازی به عنوان بازوی شورای عالی فضای مجازی در جهت تحقق تصمیمات آن شورا با وظایف رصد وضعیت جاری فضای مجازی و پیش‌بینی و آینده‌نگری تحولات در این فضا در سطح ملی و بین‌المللی، ایجاد هماهنگی و هم‌افزایی میان وزارتخانه‌ها، سازمان‌ها و

نهادهای مختلف ذی ربط در ابعاد علمی، فنی، اقتصادی، بازرگانی، حقوقی، انتظامی، امنیتی و دفاعی مرتبط با فضای مجازی و نظارت مستمر بر عملکرد دستگاه‌ها و بخش‌های ذی ربط در چارچوب مصوبات شورای عالی. (همان)

آنچه در این بند از حکم انتصابی بیان شده است، حکایت از داشتن یک برنامه هدفدار با ویژگی‌ها و چشم‌انداز عالی است که در صورت تحقق، نوید دهنده فضای مجازی پویا و بالنده‌ای است؛ لذا رهبر انقلاب، آثار شبکه جهانی اینترنت در ابعاد زندگی فردی و اجتماعی، لزوم برنامه‌ریزی و هماهنگی به منظور صیانت از آسیب‌های ناشی از آن و بهره‌گیری حداکثری از فرصت‌ها در جهت ارائه خدمات گسترده و مفید به مردم را از دلایل اصلی ضرورت تشکیل شورای عالی فضای مجازی بر شمرده و تأکید می‌کند:

گسترش فزاینده فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطاتی به ویژه شبکه جهانی اینترنت و آثار چشمگیر آن در ابعاد زندگی فردی و اجتماعی و لزوم سرمایه‌گذاری وسیع و هدفمند در جهت بهره‌گیری حداکثری از فرصت‌های ناشی از آن در جهت پیشرفت همه‌جانبه کشور و ارائه خدمات گسترده و مفید به اقشار گوناگون مردم و هم‌چنین ضرورت برنامه‌ریزی و هماهنگی مستمر به منظور صیانت از آسیب‌های ناشی از آن اقتضا می‌کند که نقطه کانونی متمرکزی برای سیاستگذاری، تصمیم‌گیری و هماهنگی در فضای مجازی کشور به وجود آید. به این مناسبت شورای عالی فضای مجازی کشور با اختیارات کافی به ریاست رئیس جمهور تشکیل می‌گردد و لازم است به کلیه مصوبات آن ترتیب آثار قانونی داده شود. (۱۷ اسفند ۱۳۹۰)

هم‌چنین در برنامه‌ریزی برای فضای مجازی بر محور آینده‌نگری و توجه به شتاب علم تأکید کرده و می‌فرماید:

۳۰ سال آینده یعنی دنیایی که احتمالاً هیچ شباهتی با امروز ندارد... ۲۰ سال قبل این فناوری اطلاعات... وجود نداشت؛ چیزی بود، امروز ببینید در هر خانه‌ای، در هر مدرسه‌ای، در هر گوشه‌ای از فناوری اطلاعات یک چیزی مشاهده می‌کنیم. شتاب علم در این ۲۰ سالی که گذشت، یقیناً به مراتب کمتر خواهد بود از شتاب علم و پیشرفت علم و فناوری در ۲۰ سالی که پیش روی ماست، در ۳۰ سالی که پیش روی ماست. (۸ آذر ۱۳۸۶)

مقام معظم رهبری با اشاره به تأثیرگذاری گسترده فضای مجازی به عنوان یک قدرت نرم در عرصه‌های مختلف- از جمله فرهنگ، سیاست، اقتصاد، سبک زندگی، ایمان، اعتقادات دینی و اخلاقیات- بر لزوم طراحی مناسب و دقیقی برای حفظ حریم امنیت فکری و اخلاقی جامعه در این عرصه تأکید کرده و می‌فرماید: ما شورای عالی فضای مجازی درست کردیم برای همین قضیه؛ برای این‌که مسئولان بایند دُور هم بنشینند، فکر کنند، متمرکز کنند اراده‌ها و تصمیم‌ها و اقدام‌های خودشان را برای مواجهه با این حادثه بزرگ. (۱۶ شهریور ۱۳۹۵)

۳. مقاوم‌سازی فرهنگی

از آن‌جا که انتقال و جریان فرهنگ از طریق ارتباطات صورت می‌گیرد، حوزه فرهنگ که نظام‌هایی از عقاید و رفتارها را شامل می‌شود، با ظهور فضای مجازی دستخوش دگرگونی‌های بنیادین گردیده است؛ لذا امکان برقراری ارتباطات همزمان و بی‌شمار، منشأ ظهور فرهنگ‌های آتی و به دنبال آن ظهور هویت‌های خلق الساعه شده است که در دوره محدودی شکل می‌گیرد و با ظهور هویت‌های جدید، به سرعت از بین می‌روند. از نظر مقام معظم رهبری، توجه به مقاوم‌سازی فرهنگی می‌تواند راهبرد کارآمدی برای مقابله با فضای غبارآلود و بهره‌برداری درست از فضای مجازی باشد:

از همه این‌ها مهم‌تر، مسئله فرهنگ است؛ به خصوص در سطح باورها و عقاید مردم، می‌بینید چقدر دارند سرمایه‌گذاری می‌کنند. بسیاری از سرمایه‌های گوناگون بین‌المللی صرف ایجاد رسانه‌های اثرگذار می‌شود؛ از قبیل ماهواره و اینترنت و موبایل و امثال این‌ها، دارند سرمایه‌های زیادی را صرف می‌کنند... که البته پادزهر آن هم این است که ما بتوانیم در سطوح مختلف نسبت به باورها، طرح‌های تبیینی و اقناعی داشته باشیم؛ علمای ما، سازمان‌های فرهنگی ما، سازمان‌های تبلیغاتی ما، گویندگان ما، صدا و سیما ما باید بتوانند این باورها را در ذهن مردم تثبیت کنند و تعمیق کنند. (۱۳ شهریور ۱۳۹۳)

بر این اساس، در بند هفتم و هشتم انتصاب شورای عالی فضای مجازی بر ترویج هنجارها و ارزش‌ها و نیز توسعه خدمات کارآمد مبتنی بر ارزش‌ها تأکید شده است:

ترویج هنجارها، ارزش‌ها و سبک زندگی اسلامی ایرانی و ممانعت از رخنه‌ها و آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی در این عرصه و مقابله مؤثر با تهاجم همه‌جانبه فرهنگی و نیز ارتقای فرهنگ کاربری و سواد فضای مجازی جامعه. توسعه محتوا و خدمات کارآمد و رقابتی منطبق بر ارزش‌ها و فرهنگ اسلامی- ایرانی در تمامی قلمروهای مورد نیاز جامعه و جلب مشارکت‌های مردمی و به کارگیری ظرفیت‌های بخش خصوصی در این زمینه. (۱۴ شهریور ۱۳۹۴)

هم‌چنین مقام معظم رهبری، شورای عالی فضای مجازی را مرکز اصلی سیاستگذاری آگاهانه، مسئولانه و مقتدرانه در خصوص فضای مجازی دانسته و با اشاره به گسترش پُرسرعت پدیده بی‌نظیر فضای مجازی، می‌فرماید:

باید با استفاده از توانایی‌ها و استعدادهای جوان کشور و با سیاستگذاری صحیح و اقدامات سنجیده و هماهنگ و بدون از دست دادن زمان، به سمت

خروج از حالت انفعال در عرصه فضای مجازی و حضور فعال و تأثیرگذار و تولید محتوای اسلامی متقن و جذاب حرکت کنیم. (۱۶ شهریور ۱۳۹۴)

بنابراین، ظرفیت شبکه‌های اجتماعی و اقبال انکارناپذیر آحاد مردم- به خصوص جوانان و نوجوانان- از حضور و صرف وقت در فضای مجازی، فرصت مغتنمی است که می‌توان با ارتقای سواد رسانه‌ای مردم و به خصوص خانواده‌ها، از آن در جهت کاهش آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی برنامه‌ریزی شده دشمنان از یک سو و اشاعه و ترویج فرهنگ اسلامی در همه ابعاد آن از سوی دیگر، بهره برد.

۴. به کارگیری روش‌های تبلیغاتی کارآمد

با توجه به اهمیت امر تبلیغ در دنیای امروز، از هر نوع امکانات و ابزار مدرنی می‌توان در راستای تبلیغ دین و آموزه‌های آن استفاده کرد که یکی از این امکانات، فضای مجازی است.

اهمیت روش‌های تبلیغ آموزه‌های دینی در فضای مجازی به مراتب بیشتر از رسانه منبر و در فضای مسجد است. مقام معظم رهبری در زمینه به کارگیری روش‌های تبلیغاتی کارآمد می‌فرماید:

امروز شما ببینید وسایل تبلیغ در دنیا چقدر متنوع شده؛ این طرف دنیا یک نفر جوان پای یک دستگاه کوچک می‌نشیند و افکار، تصورات، تخیلات، پیشنهاد‌های فکری و پیشنهاد‌های عملی را از سوی هر کسی- بلکه هر ناکسی- از آن طرف دنیا دریافت می‌کند.

امروز اینترنت و ماهواره و وسایل ارتباطی بسیار متنوع وجود دارد و حرف، آسان به همه جای دنیا می‌رسد. میدان افکار مردم و مؤمنین، عرصه کارزار تفکرات گوناگون است؛ امروز ما در یک میدان جنگ و کارزار حقیقی فکری قرار داریم. این کارزار فکری به هیچ وجه به زیان ما نیست، به سود ماست. اگر وارد این

میدان بشویم و آن چه را که نیاز ماست، از مهمات تفکر اسلامی و انبارهای معارف الهی و اسلامی بیرون بکشیم و صرف کنیم، قطعاً برد با ماست؛ لیکن مسئله این است که ما باید این کار را بکنیم. (۱۱ اردیبهشت ۱۳۸۴)

۵. نظارت و پایش

امروزه به دلیل گستردگی و فراگیری فضای مجازی و قرار گرفتن بسیاری از مباحث و مطالب در حوزه‌های مختلف مورد نیاز انسان‌ها در درون این شبکه جهانی، برای استفاده از امکانات آن و مهم‌تر از آن آگاهی و هوشیاری در خصوص خطرات و تهدیدهای آن، نظارت و پایش مستمر یکی از راهبردهای مدیریتی مهم آن است. مقام معظم رهبری در اهمیت کنترل آزادی فضای مجازی می‌فرماید:

امروز با گسترش مراکز و پایگاه‌های اطلاع رسانی و خبری و اینترنتی، حرف از هر زبانی، از هر حنجره‌ای در بیاید، به گوش همه می‌رسد. خیلی‌ها هم رعایت نمی‌کنند؛ آن کسانی که مسئولند - چه در دولت، چه در بیرون دولت - باید خیلی اهتمام بورزند به این که این آزادی‌ای که نظام اسلامی به بیان حقایق داده، در جهت درستی به کار بیفتد؛ در جهت ایجاد نشاط کار، امید، همدلی و همبستگی. (۲ شهریور ۱۳۹۱)

بهمنی از مسائل ضد ارزشی و مخالف منافع ملی، مطالب درست و نادرست، اطلاعات غلط یا صحیح و حتی شبه اطلاعات بر ذهن جامعه فرود می‌آید که باید این فضا کنترل شود؛ اما نباید ملت را از فضای مجازی محروم کرد. (۲۲ خرداد ۱۳۹۶)

ایشان با انتقاد از کوتاهی‌ها در زمینه ایجاد شبکه ملی اطلاعات ابراز می‌دارد: شماری از کشورها با ایجاد شبکه ملی اطلاعات، ضمن رعایت خطوط قرمز خود و کنترل صحیح فضای مجازی، از اینترنت برای تأمین منافعشان بهره گرفته‌اند. (همان)

هم‌چنین، با اشاره به گستردگی فضای مجازی و سرعت روزافزون تحولات در این عرصه و ارتباط مستمر جوانان با فضای مجازی می‌فرماید:

کسی مخالف استفاده از فضای مجازی نیست؛ بلکه موضوع اصلی این است که در چنین عرصه‌ای که لغزشگاه است، باید زمینه استفاده صحیح فراهم شود نه آن‌که فضای مجازی به صورت رها و غیر قابل کنترل باشد. (۱۳ اردیبهشت ۱۳۹۵)

کسی به دنبال بستن فضای مجازی نیست؛ زیرا این کار عاقلانه نیست، اما چرا هنگامی که کشورهای دیگر برای حفاظت از فرهنگ خود در استفاده از فضای مجازی چارچوب‌هایی قرار می‌دهند، ما فضای مجازی را رها کرده‌ایم؟ (همان)

۶. رعایت قانون و اخلاق‌مداری

قانونمندی و پذیرش قانون، ریشه در ساختارهای جامعه دارد و در رابطه با فرهنگ عمومی جامعه قابل بررسی است. گرایش مردم به قانون و اجرای آن نیز در گرو داشتن آگاهی و عدم احساس تبعیض است؛ زیرا در صورت عدم رعایت قانون که بخشی از آن وابسته به فقر فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی است، می‌تواند وضعیت کلی اجتماع را دچار دشواری‌های عدیده‌ای کرده و ساخت‌های اقتصادی نامطلوب، بی‌عدالتی‌ها و به طور کلی نارضایتی و نابسامانی عمومی را سبب شود. فضای مجازی نیز از این قاعده مستثنی نیست و بسیاری از کاربران، اطلاعات دقیقی از قوانین و مقررات حاکم بر آن ندارند.

از سوی دیگر، اگر فضای مجازی را مقید به حوزه دین نمود، در این صورت کاربران دنیای مجازی متأثر از آموزه‌های دینی، صبغه‌های اخلاقی خود را خواهند داشت که تجاوز به حریم دیگران و مشاهده صور قبیحه و ورود به کازینوها و قمارخانه‌های مجازی را بر خود حرام دانسته و به تبع آن، بروز و ظهور ملکات اخلاقی که ثمره تقوا و پرهیزکاری است، در فضای دینی مجازی قابل مشاهده خواهد بود. بدین ترتیب برای یک فرد متدین، پذیرش اصول اخلاق فناوری نه تنها سخت و دشوار نیست؛ بلکه آن را سازگار با طبع و عقاید خود می‌داند، لذا عمل و پایبندی به این اصول در فضای مجازی از او یک متخلق به اخلاق فناوری می‌سازد.

بنابراین، یکی از راهبردهای مدیریتی این است که سرفصل‌های قوانین و باید‌ها و نبایدهای اخلاقی فضای مجازی تعریف شده و به طور کامل در اختیار تمام کاربران قرار گیرد تا همه در آن چارچوب حرکت کنند.

در همین ارتباط، مقام معظم رهبری بر ضرورت اخلاق و قانون‌مداری تأکید کرده و می‌فرماید: این رسانه‌های الکترونیکی و اینترنتی متأسفانه موجب شده است که افراد بی‌محابا علیه یکدیگر حرف بزنند، بد بگویند. باید از طرف مسئولین کشور برای این هم یک جوری تدبیر بشود؛ ولی عمده این است که خود ما مردم، خودمان را مقید کنیم به اخلاق اسلامی، خودمان را مقید کنیم به قانون. (۱ فروردین ۱۳۹۱)

هم‌چنین، در یکی از بندهای مهم حکم انتصاب اعضای شورای عالی فضای مجازی ابزار می‌دارند:

ارتقای جمهوری اسلامی ایران به قدرت سایبری در طراز قدرت‌های تأثیرگذار جهانی و برخورداری از ابتکار عمل و قدرت تعامل با دیگر کشورها در جهت شکل دهی به قواعد و قوانین مرتبط با فضای مجازی در عرصه جهانی با رویکرد اخلاق‌مدار و عادلانه. (۱۴ شهریور ۱۳۹۴)

نتیجه‌گیری

فضای مجازی به عضوی جدانشدنی از زندگی انسان‌ها تبدیل شده است و این اهمیت باعث شده در کنار برخی فواید آن، به عنوان آفتی در زندگی افراد یاد شود؛ از این رو، پیدایش فناوری‌های ارتباطاتی و اطلاعاتی، فرصت‌ها و تهدیدهایی را برای گروه‌های مختلف جامعه پدید آورده است؛ بدین جهت همواره مطمح نظر مقام معظم رهبری قرار گرفته است.

تاکنون برخی اقدامات خودجوش و غیر مسنجم از سوی دغدغه‌مندان حوزه فرهنگ و آگاه به ظرفیت‌های فضای مجازی شکل گرفته است؛ اما تا گسترده شدن و انسجام و یکپارچگی این اقدامات و تأثیرگذاری آن‌ها در برابر حجم وسیع تأثیرپذیری از اقدامات کینه‌توزانه از یک سو و آسیب‌های وارده به سبب ناآگاهی کاربران در استفاده صحیح و هدفمند از سوی دیگر، مسیری به اندازه یک همت و عزم جهادی باقی است تا بتوان به درک هدفی مشترک رسید و نسل امروز و فردای جهان اسلام را از معضلات گریبانگر فضای مجازی با همان ابزار رهانید.

تحقیق حاضر در زمینه مدیریت فضای مجازی مبتنی بر دغدغه‌ها و سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری، برخی از مهم‌ترین راهبردهای مدیریتی فضای مجازی را از منظر مقام معظم رهبری به بحث گذاشت و بیان شد که با نگاه کلی به اندیشه‌های راهبردی ایشان، می‌توان به راهبردهای مدیریتی مختلفی دست یازید که در این مقاله به برخی از مهم‌ترین آن‌ها هم‌چون شناخت فرصت‌ها و تهدیدها، برنامه‌ریزی هدفمند، مقاوم‌سازی فرهنگی، به کارگیری روش‌های تبلیغاتی کارآمد، نظارت و پایش و قانون اخلاق‌مداری اشاره شد.

هرچند کاربست این راهبردها در فضای مجازی می‌تواند عرصه‌های مختلفی از جمله آموزش دینی را تحت تأثیر قرار داده و مدیریت کند؛ اما واقعیت این است که تنها زمانی این موضوع می‌تواند تبدیل به یک فرصت مهم برای تقویت قدرت نرم گردد که تمامی آحاد اهمیت این موضوع را به خوبی درک نمایند.

فهرست منابع

۱. تارنمای مقام معظم رهبری، <http://farsi.khamenei.ir>
۲. خانیکی، هادی. و محمود بابایی (۱۳۹۰). فضای سایبری و شبکه‌های اجتماعی؛ مفهوم و کارکردها. جامعه اطلاعاتی سال ۱. شماره ۱: ۹۶-۷۱.
۳. ذکایی، محمدسعید. و فاخره خطیبی (۱۳۸۵). رابطه حضور در فضای مجازی و هویت مدرن پژوهشی در بین کاربران اینترنتی جوان ایرانی. علوم اجتماعی. شماره ۳۳: ۱۵۳-۱۱۱.
۴. رضائیان، علی (۱۳۸۷). مبانی سازمان و مدیریت. چاپ ۱۱. تهران: انتشارات سمت.

5. Abelson, Hal. and Lawrence Lessig (1998). **Digital Identity in Cyberspace**. London: Routledge.